

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՆՊԱՍՏ ԶԻՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ.

Այսօր ձիշդ մէկ ամիս է, որ համախմբված ու կազմակերպված Հնչակեան դրօշն տակ՝ քաջարի Օւէյթունցիներն ապստամբ են և զրաւած Օւէյթունցի ահաւոր վնասնոցը, զերի առած թիւրք 600 զօրքեր և զրաւած ուրիշ թիւրքական զիւղեր՝ իր շրջակայքում, ապգային սուրբ դատի դրօշակն են ծածանում յաղթական կերպով և շուփոթութեան ու պարտութեան ենթարկում սուլթանին ու նրա բազմաթիւ զօրքերին: Նրա երկարատե ու հաստատ դիմադրութիւնն արիւնհարբու թշնամուն և կատարեալ յաղթութիւնը — յաղթութիւն է հայկական դատի: Հայութեան վրայ մի մեծ պարտականութիւն է ընկնում այսօր. նա պէտք է ամեն կերպ ջանայ դրամական շուտափոյթ և մեծ օգնութիւն հասցնել Օւէյթունցիներ: Յայտարարում ենք, որ այսուհետեւ Օւէյթունցի կատարեալ յաղթութիւնը կախված է միայն այդ օգնութիւնից. հակառակ դէպքում՝ եթէ Օւէյթունցի անաջողութիւն ունենայ և կամ գուցէ ազգաբնակից ենթարկվէ, դրա պատասխանատուութիւնը կրնինէ հայ հասարակութեան վրայ: Մենք այդ յայտարարեցինք արդէն անցեալ անգամ, անում հայ հասարակութեան և յատուկ հանգանակութիւն ենք բացում «Հնչակ»-ի էջերում ի նպաստ Օւէյթունցի և Միլիկիայի այլ տեղերի ապստամբութեան:

Վրամական նպաստները պէտք է ուղարկվեն «Հնչակ»-ի խմբագրութեան հասցէին:

Նպաստ Օւէյթունցի ապստամբութեան կուսակցութեանս Վանձարանում արդէն ստացվել է թիւրքիայի X. — քաղաքից 480 անգլիական ոսկի. Գ. — ի N. քաղաքից Y-ից 50 անգլ. ոսկի, Z. — ից 10 անգլ. ոսկի:

ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆ.

27 Նոյեմ. 95.

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԴԵՊԲԵՐԸ.

Արեան ամիսները դրովում են՝ արագընթաց ու եղերական:

Հրէշաւոր դահճապետը, աշխարհահռչակ

մարդասպանը, նա, որի անունն է զժողատուի սուլթան, այդ եղբայրը եւրօպական թագակիրների, մոլեգնած՝ կատարում է իր զարհուրելի ոճրագործութիւնները: Բայց հայի ապստամբութիւնն ու արիւնն իրան սուլթանի ու նրա տէրութեան ճակատագրի թելի կծիկը քրքրեց ու բացեց և զրաւ օրհասական մկրտոն երկու ծայրերի մէջ: Նրա դահճը խախտվել է, բայց դեռ կանգուն է, որպէս մի չարանենդ ու ստորացնող ծաղը քաղաքակիրթ աշխարհի դէմ:

Այս վերջինը, Նւրօպան, ուզում է նրան գլորել — և չէ յանդգնում՝ վախեցած իր սեփական ճակատագրից, վախեցած այն ընդհանուր խառնաշփոթ մեծ աղէտից, որ իր այնպիսի քայլը կարող է պատճառել: Նա այդ «վեց հզօր մեծերն» անյօր թշուրհներ են հանդիսանում այն արիւնհալում բարբարոսի առջև, որ վայրենի կատաղութեամբ իր սուրն է պտտեցնում օդում, զարնում մէկ ամբողջ ժողովրդի գլխին — և մնում անպատիժ, հաղարաւոր, տառնակ հաղարաւոր մարդկանց դիակները կոխելով:

Նւրօպայի եսամոլ և ամեն տեսակէտից դատապարտելի անորոշ դիրքն ու անվճարականութիւնը մի տեսակ զործակցութիւն է դառնում ստորաբարձ թիւրքիայի հետ, որով և պատմական մի մեծ յանցանք: Ուղարկած իրանց նաւատորմերը թիւրքական ջրերը՝ եւրօպական տէրութիւնները տակաւին բաւականանում են իրանց քաղաքակիրթ աչքով միայն դիտել անլուր մարդասպանութիւնների, մարդկային հէկատոմբների սարսափելի տեսարանը: Նրանք տակաւին պաղ մրտքով ու արիւնով բաւականանում են միայն «համարել հայերի դիակները», մինչդեռ միւսնոյն ժամանակ ընկղմված են իրանց քաղաքական ներքին ստոր ինտրիգների ու դաւերի աղբում:

Բայց ի՞նչ փոյթ նրանց. չէ՞ որ — թէև լոկ իրանց աչքին — իրանց պատիւն ապահովված է նկատվում... բայց թերեւ մէկ ամբողջ ժողովուրդ աշխարհի երեսից ջնջելու պայմանով...

Նա մեր ներկայ աղէտը մենք այսօր դիտաւորապէս պարտական ենք ռուսաց տէրութեան, որ Սասունի դէպքից ի վեր մինչև վերջերս շարունակ դաւեր էր լարում մեր դէմ: Նա զաղտնապէս վստահացնում էր սուլթանին իր բարեկամական

զգացման մէջ դէպի նա, խորհուրդ էր տալիս նրան հաստատ կանգնել իր մերժումների մէջ, նրա դեսպանը համբուրում էր կեղտոտ Սայիդ փաշայի հայի արիւնով ցողված ճակատը — մինչև որ Ս. Պօլսի պատմական Յոյցից յետոյ այդ ամենը երևան եկաւ ջրի երեսին ինտրիգների խոր յատակից: Բայց Ռուսաստանը դրանից յետոյ էլ, շարունակեց իր ինտրիգները, որոնք սուլթանին վստահութիւն ներշնչելով, որ մենակ չէ մնացած, նաեւ քաջութիւն ներշնչեցին այդ վաճառատ խալիֆային, պատրուակ բռնելով հայ յեղափոխական շարժումները, սկսել իր կատաղել կոտորածը: Եւ այդ արեան պատասխանատուութիւնը եթէ ընկնում է Անգլիայի վրայ իր անվճռականութեան շնորհով, աւելի շատ ընկնում է Ռուսաստանի վրայ իր դաւերի պատճառով: Ռուսաստանը ձգտում էր ստեղծել այնպիսի մի վտանգաւոր ու անիշխանական վիճակ Թիւրքիայում, որ երկու ինքնիշխանութիւնները չեն կարողանում խաղաղութեան խախտման խրատելակով եւ այդպիսով մինչև մի յայտնի աստիճան չհղբացնելով նրան, մի գեղեցիկ օր ինքը Ռուսաստանը, պատրուակելով իր դրացի երկրի վիճակը, որ իբր սպառնալիք է իր հողերի ապահովութեան, ներս թափանցէ Հայաստան, գրաւելով այդ երկիրը, ջեզուիտաբար ծածանելով մեր երկրում «քրիստոնեաների ազատման» դրօշակը: Գլխաւորում... այո՛, իւրացումն Հայաստանի: Ազատում... այո՛, թիւրքահայերին էլ զցել ուսական բռնութեան տակ: Սակայն այդ վտանգի միջոցին և հէնց այն ժամանակ, երբ նրան թնդացող որոտի՝ գլորվելով գիւղից գիւղ, քաղաքից քաղաք, գաւառից գաւառ, մի դժոխսային աղմուկով ու շփոթով, խաւովական գազանային մոլեգնութիւնը, խարդախ ու արիւնկալ խալիֆայի հրամանով, ջարդում էր թշուառ հայութեանը — այդ խառնիխուռն իրարանցման ու սարսափազոյ աղաղակների ու արեան միջից յանկարծ շեշտակի տնկվեց Ազատութեան դրօշակն անմահ Օէյթուլի փառաւոր ու ապստամբ լեռան գազաթիւն:

Այ՛, հայերն ուղղում են մի բան և վճռել են այդ նպատակին հասնել — իրանց ազատութիւնը: Այդ էր Օէյթուլի բարբառը, որ խփեց եւրօպական աէրութիւնների ականջին: Անգլիայի ազատամիտ թերթերը մեզ ողջունեցին — ճիշդ է, երկչոտութեամբ. իսկ Ռուսաստանը, օգտվելով կաթողիկոսի անտակա մէկ ընթացքից, «նշխարով» բերանով փրփուր թափեց հայ յեղափոխականներին վրայ: Եւ այդ արդեօք ամենալաւ ապացոյցը չէ՞, որ մեր յեղափոխական շարժումներն արդէլք են հանդիսանում ուսաց կառավարութեան գաղտնի դաւերի ու հաշիւների պսակման: Նա

կուզէր տեսնել Հայաստանը մէկ անխօս ոչխար, որին կարելի է գողանալ նոյնչափ հեշտութեամբ, որչափ և մորթել: Նա ճգնում է ձգձգել հայկական խնդրի լուծումը — թէկուզ բոլոր հայերի կոտորման գնով, — մինչև որ յարմար ընդէ կը ներկայանայ գրաւելու և իւրացնելու Հայաստանը:

Հակառակ շահեր ունեցող եւրօպական տէրութիւնները միջամտեցին: Ստեղծվեցաւ այն արուեստական «միութիւնը», որ այժմ ունեն վեց մեծ պետութիւններն Արեւելեան խնդրում: Եւ ահա երևան է գալիս մի նոր հանգամանք: Խընդիրն այժմ Հայաստանում բարենորոգումներ մտցնելու մէջ չէ միայն, այլ ամբողջ Թիւրքիայի քաղաքական վերակազմութեան մէջ է, հիմք դնելով նրան 1876 թ. ի Սահմանադրութիւնը, որը, ոմանց կարծիքով, անհրաժեշտ է հաստատել, թէկուզ սուլթանի դահլիճեցութեան գնով: Եւ այսօր մենք սպասում ենք, թէ ինչ կանի Եւրօպան. արդեօք նա կը շատանայ միայն սպառնական խօսքերով, թէ գործի կը դիմէ. արդեօք վեց պետութիւնների միութիւնը կը լինի՞ անգործութեան դաշինք, թէ կը լրացնեն վերջապէս նրանք իրանց ստանձնած պարտականութիւնը դէպի հայ ժողովուրդը:

Եւ մինչ այդ է կատարվում մի կողմից, միւս կողմից 15 հազար ապստամբ յաղթական Օէյթութեաններն ահա արդէն մէկ ամիս է, ինչ իրանց հերոսական դիրքն են պահում, մինչ թիւրքական մեծաթիւ զօրքեր, չէրքեզներ, քիւրդեր, թիւրք խուժաններ տասնեակ հազարներով շրջապատել են նրանց, բայց և չեն յանդգնում մրցել քաջերի հետ: Օէյթութեանները քաջ իմացան իրանց դործը. Օէյթութեանները զուր չէին վստահ իրանց արիութեան վրայ: Հզօր էր ազատութեան, անձնազոհութեան ու եղբայրութեան այն ձայնը, որ արձագանգ տվեց հազարաւորների շարքերում, խօսեց նրանց սրտի հետ, եղաւ նրանց նշանաբանը, նրանց հաւատը, նրանց բաղդը, նրանց ոգեւորութիւնը, նրանց նպատակը, նրանց սուրբ ու փրկարար տանջանքն ու արցունքը: Հնչակեան Սուսակցութիւնը, տարիներից ի վեր ինքն արձակող այդ մեծ ձայնի, աւելի մեծ ուժով այն հանեց Ս. Պօլսում, նրա արձագանգը սահեց ու թնդաց Ալիկիայի լեռներում, նա առաջ խաղաց և տասնեակ հազարաւոր քաջերը հետևեցին նրան, այսօր դրօշակակիրներ հայութեան ազատութեան:

Գրանում, վճռական անձնազոհութեան այդ հզօր ձայնի մէջ է այն մեծ արիութիւնը, այն բարոյական հակայական զօրութիւնը, որ Օէյթութեանի առաջ ծռել տվեց սուլթանի մէջքը, խոնարհեցրեց նրա գլուխը, մերկացրեց խալիֆայի ամբողջ ապականված բարոյականը, վախկոտ բը-

նութիւնն ու խախտւած դիրքը և հնչեցրեց նրա թագաւորութեան ոչնչացման զանգուարէն: Վարանում, այդ հզօր ձայնի մէջ է այն սուրբ ոգւորութիւնը և ահաւոր ոյժը, որ ամբողջ պառաւեստեան Ովկէանոսից մինչև Ալբեր, հիւսիսային սառնամանիքից մինչև Աֆրիկայի ջերմ ավերն ու Ալաբիայի այրող հողերը, անցնելով բոլոր եւրօպական թագաւորների զինով, ցնցեց ու շարժեց հիմնովին, վտանգի ու սպառնական իրարանցման մէջ գցեց նրան, տակն ու վրայ արեց նրա բոլոր հաշիւներն ու քաղաքականութիւնը, խախտեց նրա հաւասարակշռութիւնը, փոշիի տակից հանեց մոռացված Վաշնագրութիւններ: Այդ ձայնը, այդ գործը փոփոխակի կերպով զարմացրեց ու ապշեցրեց, զայրացրեց ու հիացրեց Աւրօպային, որ սպառնական մեծ ապացոյցներով տեսնում էր սարուկ ու անյայտ հայի ինքնաճանաչութեան, քաղաքական հմտութեան և քաղաքացիական արիւթեան ապացոյցները, և դա մինչ անց աստիճան, որ այսօր «Standard» անգլիական պաշտօնական լրագիրը խայթված գազանի պէս աղաղակում է, թէ «հայ յեղափոխականները յանգրգնում են խել Աւրօպայի ձեռքից Առեւտրեան խնդիրը և ինքները լուծել»:

Ա. Պօլսի և Օէսթմունի յեղափոխական ձայներ, հայկական աղաղակն ասաց Աւրօպային, որ հայը որոշել է յաղթել. իսկ յաղթված կը լինի միայն այն ժամանակ, երբ հայերի համար իրանց հայրենիքը կը լինի այլ ևս գերեզման: Աւ այդպիսով այդ «մի բուռ» մարդիկն իրանց կամքի ահաւոր զօրութեամբ և յանուն իրանց անկեղծ սիրոյ դէպի հարազատ ժողովուրդը, համարձակութիւն ունեցան իրանց ձեռքն առնելու այդ ժողովրդի ճակատագրի ղեկը, որով վարում են այսօր սարսափելի փոթորիկի հանդիպած նաւը դէպի փրկող ավերը:

Շարունակե՛նք նոյնութեամբ:

ԱՊՍՏԵՄՐՈՒԹԻՒՒՆ ԿԵԼԿԵՆՅՈՒՄ.

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ.

ՅԵՂԹՈՒԹԻՒՆ.

Հալէպ, հոկտ. 21 — 2 նոյ. 95.

Հնչակեան Կուսակցութեան նուիրական գրօշը յաղթութեան գագաթնակէտին վրայ կը ծածանի այժմ: Կիլիկիա, ինչպէս նաև Միջագետի շատ մը քաղաքներու մէջ ցաւալի և ուրախառիթ լուրեր իրարու կը յաջորդեն: Վերջապէս Կիլիկիոյ յեղափոխական հրաբուխն ալ ժայթքեցաւ սաստկագին: Ներկայ ամսոյս 15-ին կիւրակէ օր Զէյթունի և Մարաշի մէջտեղ եղող հեռագրական թելերը կտրուեցան. Կիլիկիոյ Արաբսը, ճիհան գետն ալ վերուց իւր կամուրջը լեռնային

յեղափոխականաց սահմանը գծելու և թշնամիներու անցին չը թողարտելու համար: Եօթն օր շարունակ ըսպասեցինք, բայց ոչ նամակ և ոչ ալ հեռագիր եկաւ: Վերջապէս առջի գիշեր Ալպիստանի գայմագամէն (Զէյթունէն 12-13 ժամ հեռաւորութեամբ գաղա մ'է) պաշտօնական հեռագիր մը եկաւ, որ կաւետէր Զէյթունի յեղափոխականաց յաղթութիւնը հետեւեալ կերպով. —

«13,000-ի մօտ հայ զինուորներ Զէյթունը պաշարեցին: Մեր Ղըչլային (զօրանոց) 600-է բաղկացեալ զօրքերը թշնամուոյն ահագին և քաջաղէն բանակը տեսնելով շուարեցան: Գիմագրութեան երեւակայութիւնն անգամ իրականացնել անկարելի էր: Կառավարութեան բոլոր պաշտօնեայք զօրանոցը փախան և ապաստանեցան: Թշնամին առանց փամփուշտ մը իսկ պարպելու նախ բնական զէնքի դիմեց՝ Ղըչլային մէջէն անցնող առուակը կտրեց: Զօրանոցի ժողովուրդը 4-5 օրէ աւելի ծաւալի չը դիմանալով յանձնատուր եղաւ հայերուն: Զօրանոցի բոլոր զէնքերը, որոնց հետ երեք Կոռսիի թշնդանթ և ամեն ինչ առին, բոլոր զօրքերն ալ գերի բռնեցին: Գերիներուն ջարդ չը տուին, ընդհակառակը շատ մարդասիրաբար վարուեցան, մինչև անգամ պաշտօնէից կանանոցին համար հայոց դպրոցը տուին հանգիստ ընելու: Զօրքերէն մի մասը փախուստ տուած են, անոնցմէ միայն երկու հոգի Ալպիստան եկան և ահա անոնց պատմութեան վրայ է, որ ներկայ տեղեկագիրը կուտամ:»

Ղըչլայի զամայն կառավարութիւնը սարսափահար եղած է յեղափոխականաց անառիկ դիրքէն և նամանակահատիւ սոյն անդրանիկ յաղթութենէն: Սուլթանն ալ բոլորովին յապուշ կը թաժէ: Կայսերական Իրատէ մը տուած էր Զէյթունի վրայ 16,000 զօրք ուղարկելու համար, բայց Ալպիստանի վերոյիշեալ հեռագրին վրայ՝ սուլթանի հրամանն անմիջապէս փոխուեցաւ, երէկ ընտիֆներն ետ կանչել տուին, կը թեալ կանոնաւոր զօրք պիտի ուղարկեն. բայց մենք այն վստահութիւնն ունինք որ Զէյթունի անառիկ լեռան վրայ այսօր անկախութեան փողը հնչեցնող 15,000 կատաղի և քաջ յեղափոխականներ 160,000 զօրքի ալ կարող են դիմադրել, եթէ ժամանակին նիւթական օգնութիւն հասնի իրենց: Կեցցէ՛ Զէյթուն: * * *

ԶՈՒՄԱՐՁՈՒՄՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ.

3 — 15 նոյ. 95.

Զօր-Մարզուանի ապստամբութիւնը հեռագրած էի. այժմ կուգամ գրել ձեզ այդ ապստամբութեան ինչ հանգամանքներու տակ կատարուելը: Անցեալները գրած էի թէ չէրքէզները և թուրքերը միացած գրաւած էին Օճագլը և Իօզէրլի գիւղերու ագարակները, հունձքերուն կրակ տուած, տունները յափշտակած և մի քանի մարդիկ ալ մեռցուցած: Այդ դորձը կատարելէն յետոյ տեսնելով, որ կառավարութեան կողմէ երբեք արգելք չը կայ իրենց շահատակութիւններուն, այդ ժամանակ լուր կուտան դրացի գիւղերու թուրքերուն և չէրքէզներուն և հազարէն աւելի պաշտպօղուգներ կը յարձակին նորէն Օճագլի և Իօզէրլի վրայ. այդ երկու գիւղերն ալ թուրքախառն ըլլալով հայերը կը տեսնեն, թէ դիմադրութիւնն անօգուտ է, դէպի Զօր-Մարզուան կը փախնեն: Պաշտպօղուգները գիւղը բոլորովին թալնելէ վերջ տունները կրակի կուտան: 500-

էն աւելի եղող պահապան զօրքն այդ ամենը կը տեսնէ, բայց բնաւ չի միջամտեր, և մինչև անգամ զօրքերուն հրամանատարը իրեն դիմող հայերուն կը պատասխանէ «մենք հրաման չունինք ատոնց վրայ կըրակ ընելու և եթէ մինչև անգամ հրաման ալ ունենանք, չենք կարող ընել, որովհետեւ կրնան մեզ ալ սպաննել»։ Հրամանատարի այդ պատասխանը կը ստիպէ հայերն ինքնապաշտպանութեան դիմել և ամեն պատահականութեանց առջև պատրաստ գտնուիլ։

Վերջապէս Նոյեմբեր 11-ին (ը. ե.) 1700 թիւրքեր և չէրքէզներ կը յարձակին 2օք-Մարզուանի վրայ։ Հնչակեան քաջերը կազմակերպեալ և տեղական ժողովուրդն ալ պատրաստած ըլլալով, արիւթար կը դիմադրեն։ Հրացանաձգութիւնը երկու կողմէն կը սկսի առաւօտէն մինչև երեկոյ. գիշերը հանգստանելէն վերջ առտուն նորէն կըսկսին պատերազմի. այսպէս կը տևէ ամբողջ երեք օր։ Ահաւատես յոյն մը, որ ինքն ևս անձամբ մասնակցած է կռուին հայերու հետ թիւրքերու դէմ, հետեւեալ մանրամասնութիւնները կը հաղորդէ։

«Հայերն երեք օրէի վեր պատերազմ կընեն. հայ գիւղացիներէն մէկ մեռած կայ և երկու վիրաւոր, մինչդեռ թիւրքերու և չէրքէզներու կողմէն 300-էն աւելի սպանուած կայ. պատճառն այն էր, որ հայերը դիտնալով թիւրքերու դիտաւորութիւնն օրեր առաջ գրաւեցին ամուր տեղերը և շատ վայրերու մէջ ալ իրենց համար ամրութիւններ շինեցին. թշնամին իր դէնքի կանոնաւորութեան և բազմութիւն ըլլալուն վրայ վստահելով՝ միշտ առաջ նետուեցաւ և միշտ կորուստով ետ մղուեցաւ. երեք օր շարունակ կռուելէն վերջ իրենց կորուստին վրայ կատաղած՝ թիւրքերը Ատանայի կուսակալութեան դիմեցին հեռագրով։»

Ատանայի կուսակալը զօրքերու փաշան Ալի-պէկը ուղարկած է 400 զօրքով, որոնք առաջուց այստեղ գտնուած 1000-ի հետ միացած են։ Այդ Ալի-պէկը նաևակիս թիւէն մէկ օր առաջ եկաւ, թիւրքերը և չէրքէզները հանգարտեցուց և ահա այժմ հայ ապստամբներուն 24 ժամ պայմանաժամ տուած է, որ իրենց բոլոր զէնքերը յանձնեն, եթէ ոչ կրակի պիտի սկսիմ պատասխանած է։ Հնչակեանք մտադրած են չը յանձնել իրենց զէնքերը, համոզուած ըլլալով, որ յանձնելէն վերջ կառավարութիւնը բոլորովին անզէն գտնելով պիտի կոտորէ ամենքը։ Այլ ևս չը գիտենք թէ ինչ պիտի լինի։ 24 ժամը լրանալու վրայ է. հայ քաջերն ուստած են կամ յաղթել քաջութեամբ, կամ մեռնիլ հերոսի մահով։

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ. *)

ԿԻԼԻԿԻԱՆ ԱՊՍԱՍՏՐՈՒԹԻՒՆԻՑ ԱՌԱՋ.

24 սեպտեմբեր 95.

Մարդկութեան աշխարհին մէջ ժանտախտ և հայ հասարակութեան դահիճ եղող՝ հիւանդ մարդուն կառավարութիւնը օրէցօր կը կրկնապատկէ և կը քառապատկէ իր արմատացած խտութիւնը ու վայրենիութիւնը...

Կիլիկիա հայ ժողովուրդեան սոսկալի աղքատութիւնը իր գազաթնակէտին հասեր է... Չասեմ հարիւրա-

*) Տես «Հնչակ» Nrs 19 և 20.

ւորներ՝ այլ հազարաւոր ընտանիքներ նօթի ու մերկամարմին կանցնեն իրենց այս օրերը... Բազմութիւն անհասներ յուսահատական արտասուաց հեղեղներ կը թափեն իրենց աչքերէն... Հարիւրաւոր կաթնկեր երեխաներ, հազիւ-հազ մէկ քանի ամիսներ լոյս աշխարհ կը ծնուին և շուտով կը մեռնին։ Վասնզի կաթնաու մայրը չունի մի պատառ կորեկ հաց, որ ինքն ուտելով կաթ տայ։

Հազարաւոր երիտասարդներ, իրենց կայտառ դէմքերնին կորուսած մէկ տեղէն միւսը կը վազեն, որպէսզի օրապահիկ հացերնին ճարեն...

Այս սարսափելի վիճակին ենթարկուող ժողովուրդը ինչ ընելիքը չը գիտեր... Հատ-շատեր եթէ գիտենային որ կրօնափոխ լինելով՝ կարող կըլլան մէկ պատառ հաց գտնել, մէկ վայրկեան իսկ չէին սպասեր։ Բայց խնդիրը այն է, որ այն յոյսն ալ չը կայ։ Անուանական կառավարութիւնը չը նայելով այս ամենին, ալ աւելի կը խստացնէ ժողովուրդեան անվերջ ցաւերը։

Թիւրքական ապականեալ բանտերը նորանոր հայ բանտարկեալներով սկսած են լեցուիլ, որոնցմէ նշանաւորագոյնն է Հաճին քաղաքի բանտը... Սոյն հայաշատ քաղաքի բանտը նշանաւոր է խեղապէս հայաշատ բանտարկեալներով... Օր չանցնիր, որ կառավարութիւնը ոչինչ պատճառներով ձերբակալութիւններ չընէ...

Ահա ձմեռը կը մօտենայ. ժողովուրդը ձմեռուան ծանր օրերուն մէջ ապրելու համար պաշար պէտք է պատրաստէ։ Ժողովուրդի այս ծանր հոգը բաւական չը լինելով օւրիշ նորանոր հոգեր, նորանոր վեհեր կը բացուին իրեն առաջ։ Մանկացած կառավարութեան անօթի վապթիսները տունէ տուն շրջելով «տո՛ւրք-տո՛ւրք» կը պահանջեն։ Վայ այն հայի գլխին, որ համարձակի ըսել թէ չուիմ... Գանակոծելով, թքելով և հայհոյելով անմիջապէս կը տանին բանտ... Ասկէ տաան և հինգ օր առաջ 500 հայ բանտարկեցին։ Կառավարութիւնը անոնց ունեցած եղները և անասունները գրաւելով մէղաթի հանեց, այնպէս որ երկու ոսկի արժողութեամբ եղը կամ էջը 20-25 դահեկանի ծախեց... Իւ անոնց տէրերը նախատեսելու համար՝ եղին կամ իշուն ճակատին վրայ, իրենց տէրոջը անունները գրած, փողոցէ փողոց պատցունել տուաւ...

Այս վնասներ քիչ տեսնելով, տակաւին օրերով և շաբաթներով ալ խեղճերը բանտարկած կը պահէ։ Որովհետեւ անասունները շատ ցած գնով ծախուած լինելուն, դեռ տուրքին ամբողջ գումարը չէ գոյացած։

Տեղոյս գայմագամը, որ սուլթանի կառավարութեան երկրպագուներէն մին է, մէկ ք նի բանտարկեալներու ըսած է թէ, «Եթէ թողունք որ հարստանաք, դուք էրմէնիս տանի կեաւ վուրներէն աւելի գէշ կը լինիք. Այդ պատճառաւ ձեզմէ միշտ առնելու ենք որ, աւուր հացի կարօտ մնաք»...

Միւս կողմէ ստոյգ աղբիւրէ կը լսենք թէ, Հաճինի կառավարութիւնը՝ շա՛մ աւանդաւոր է Մըս-թաֆա անուն հռչակաւոր սրիկային հրահանգէ տուեր որ Հաճինի շրջականները գտնուող բոլոր թիւրք, քիւրտ և չէրքէզ գիւղացիները հայոց դէմ գրգռէ և ի պահանջել հարկին յարձակում գործել տայ... Նըմանապէս միւսնոյն հրահանգը տուեր է Սսի, Ատանայի, Մերսինի և Տարսուսի տաճիկ ժողովուրդեան։

Ասկէ երկու շաբաթ առաջ Տարսուսի շրջակայ տաճիկ խուժանը՝ կառավարութեան կողմէ գրգռելով, յար-

ձակեր է Տարածնէն վեց ժամ հեռաւորութեամբ Լամբրոնի վրայ (ուր Տարածնի ժողովուրդեան դաշտավայր-ամառանոցն է), հայ հասարակութեան շատ մը փեսաներ տալերնէն վերջ՝ կը յարձակին բողոքականաց դպրոցին վրայ: Գպրոցի տնօրէնը Ամերիկացի մի միսիօնար է. եթէ խիստ միջոցներ ձեռք չառնէր, ամեն ինչ տակն ու վրայ եղած էր: Սոյնանման դէպքեր միշտ տեղի կունենան Արիւնդի ամեն կողմերը...

Իրարու յաջորդող դէպքերը մեզ տալիս ցոյց կուտան, որ կառավարութիւնը Հայաստանի մէջ ըրած բարբարոսութեանց ծրագիրը Արիւնդի ալ գործադրել տալ կուզէ...

Անտիոքայ դէպքը մեծ մտատանջութիւն պատճառեց կառավարութեան: Արիւնդի մասին ունեցած բոլոր կասկածներ իրականացան, դէպք մը՝ որոյ տեղի տուած էին անկախ հանգամանքներ, սարսուցից թէ կառավարութիւնը և թէ իսլամ ժողովուրդը: Ամիս մը առաջ Ամերիկեան հպատակ պ. Գուրգէնի դրամն ու գոյքերը ճանապարհորդութեան ատեն յարձակած և յափշտակած էր անօթի կառավարութիւնը: Երբ ինքը Գուրգէն գնաց իր դրամը պահանջելու, զանի ձերբակալեցին և մինչ օրս Հալէպի գնդանի մէջ կը տառապի. դրամը կը մնայ կուսակալի մօտ: Այս դէպքէն յետոյ Բիւրիսի մէջ ցերեկ ատեն թուրք սրիկաներ կը կոխեն հայ կանանց գտնուած բաղնիքը: Մի հայ ալ իշու վրայ նստեցուցած և երեսն ալ մուր քսած՝ կը պտտցնեն քաղաքի շուկային մէջ և այնքան կը ծեծեն որ կիսամեռ կիսայ գետին: Կառավարութիւնը ձեւական միջոցներու դիմելով՝ մի քանի անձ կը ձերբակալէ և ապա ամենքն ալ թող կուտայ: Պէշէնի մէջ իսլամ տղաքներ իրենց մեծերէն դրդեալ՝ կը քարկոծեն ու կը ծեծեն հայոց դպրոցական տղաքները, որոնք իրենց Պոլիսէն դարձող քահանաները դիմաւորելու գնացած էին. այս դէպքին մէջ կը վիրաւորուին երկու դպրոցական տղաք և մի քանի կանանց գլուխներ քարի հարուածներէն ծանրապէս կը վնասուին:

Օգոստոս 21-ին Չոք-Մարդուանի Իօղէրլի հայաբնակ գիւղի մէջ ցերեկ ատեն ոչխարի մը խնդրոյ առթիւ տեղական թրքեր հայոց վրայ յարձակելով գնդակահար կը ձգեն երկու հայ և երեք հատ ալ դաշոյնի և փայտի ծանր հարուածներով. հայեր, որ անպատրաստի և անզէն էին, հազիւ կը յաջողին երկու հատը տալալել: Այս արիւնդ գէպքին վայրը ներկայ կը գտնուին տեղւոյն կառավարութեան պաշտօնեայք, բայց փախսանակ չարագործները ձերբակալելու՝ կը փախցնեն և կը ցրուեն: Հայեր անմիջապէս կը հեռագրեն Պատրիարքին և մեծ եպարգոսին: Օգոստոս 23-ին ճէպէլի կառավարիչը 30 ոստիկաններով կուգայ կը պաշարէ այդ հայ գիւղերը, ըսելով թէ՝ ապստամբած են. նախ կը պահանջէ 30-ի չափ քաջ երիտասարդներ որք, կըսէ Հնչակեան հրոսակներ, յեղափոխականներ են: Գիւղացի քահանայք և բողոքականաց քարոզիչը կը դիմադրեն և կը պատասխանեն կառավարչի մարգիկներուն թէ՝ մենք ապստամբ չենք, օրինական տուրքերն իսկ կուտանք, բայց գիւղերէն ճանձ մը անգամ չենք յանձներ գիտնալով կառավարութեան նպատակն ու չարամտութիւնը: Դոյն գիւղեր Օճագլը հայ գիւղակի մօտ տեղական թիւրքեր գնդակահար կընեն իր ագարակէն դարձող 25 տարեկան քաջ երիտասարդ մը. մահը վայրկենական կըլայ: Արիւնդ շապիկը կը տանին կառավարչին, կը բողոքեն խստիւ թէ՝ ապահովութիւնը վեր-

ցած է, բոլոր հայոց կեանքը վտանգի է: Թիւրքեր մի քանի վիսներ կը հասցնեն թէ՝ սպաննուածը արդէն քուլայէն մեռած և հայերն ալ վերջին բողոքէն գնդակով զարկած և թուրքերուն վրայ ձգած են: Կառավարիչը կը վռնտէ հայերը, թէ գնացէք դուք ալ վկայ բերէք սպաննութիւնը հաստատելու համար: Հայեր այժմ ճարահատեալ ստիպուած են անձնապաշտպանութեան համար զէնքի դիմել և բացարձակ զէնք կը կրեն և կը պատրաստուին, որպէսզի եթէ յանկարծ յարձակում մը տեղի ունենայ. կարող ըլլան իրենց զաւակաց ու ընտանեաց կեանքը պաշտպանել: Կառավարութիւնը բոլորովին շիտթած է: Հայ և թուրք ժողովուրդը իրարու դէմ լարուած են. տգէտ կառավարութիւնը անկարող պիտի գտնուի իր վայրենի միսիօնար ժողովուրդը զսպելու, եթէ ընդհարում մը տեղի ունենայ: Չոք-Մարդուան և իւր շրջակայ հայ գիւղեր, պաշարման մէջ են: Ժամ առ ժամ արիւնդ հեղուկութեան դէպք մը անխուսափելի կերակի,

Յիշեալ կառավարիչը իր զինւորներով եկած նըստած է գիւղին մօտ հայոց գերեզմանատան մէջ և կուզէ հոն զօրանոց մը շինել տալ, որուն յատակագիծը ղրկած է Պոլիս: Հայեր վերջին ծայր գրգռուած են այս մասին:

ԱՆԵՐԿԻՒՂ.

Ք Ե Ա Մ Ա Ն Ի Դ Ե Պ Բ Ե Ր Ը.

(Հարունակութիւն *)

Աւագ վանից ս. Լուսաւորչի և շրջակայ գիւղորէից մէջ զօրաց քիւրտերու և թիւրքերու թիւն անբաւական համարելով, երկրորդ վաշտ մը ևս զօրք տւելցուեցաւ հապաճեալով. բաց աստի հեռագրեցին Արաբկիր, Գարահիսար, Գուրու-Չայ և Կիրճենիս, որ այդ տեղեր գտնուած ոստիկան զինւորները և թուրք ու քուրդ խառնիճաղանձ ամբոխը հաւաքեն և ղեկեն Սեպուհի և Աւագ վանքի լեռները: Այս հրամանին համաձայն խառնիխուռն զինեալ կը դիմեն հոն: Համիտ ըսուած պէյը իր խուժանովը կուգայ կը միանայ կայսերական զօրաց հետ, նոյնպէս Թահիր փաշան և Խէսցի հաճի Շէրիֆը Կիւլապիցի քիւրտերով մէկտեղ և իրենց արբանեակներով կը համին հոն, վերջապէս 4-5000-ի մօտ բազմութիւն մը կը խոնուի այդ նուիրական վայրերու մէջ, որոց առ ձեռն ունեցած զէնքերը բաւական չը համարելով՝ երկու լեռնային թնդանօթներ ևս կը ղեկուին ի հարկին վանքերը ռմբակոծելու դիտաւորութեամբ: Սոյն զինուած ամբոխը մինչև օգոստոս 6 սուրբ Յակոբայ և Շոխայի վանուց ճամբաները և շրջակայ վայրերը պաշարած ըլլալով 15 օրի չափ երթեկութիւնը կը դադրի բոլորովին. չը մոռնանք ըսել, որ այս միջոցին վանքերու մէջ գտնուած ուտելիք և այլն կապառին և կը կողպաւորուին զօրաց կողմէ: Օգոստոս 6 կիրակի առաւօտ արշալոյսի ատեն ժամը 9-ին փախստականաց խումբը կը տեսնուի անապատի ձորին մէջ, 6 ժամու չափազանց կատաղի պատերազմէ մը յետոյ՝ խումբէն 2 հօգի կապանուի, 3 հօգի կը ձերբակալուի, իսկ միւսները կանցալտանան մինչև ցայտօր: Յետոյ զօրքը դարձեալ կուգայ Աւագ վանք կը լեցուի: Իւ կարծեալով թէ փախստականք հոն ապաստանած են, կապին դարձեալ խուղարկութիւններ ընել և հաճի Յակոբն ու հարսները սաստիկ ծեծել. խուղարկութեան պատրուա-

կաւ կը մտնեն տունները, գտնուած զէնք, անօթք և կահ կարասիք բոլորը կը կողոպտեն, հարսներու սնտուկները կտորելով զգեստները և զարդերը կը թալանեն, ասոնցմէ զատ վանուց մեղրի փեթակները կտորելով կոնչեցնեն: Յետոյ կսկսին պատահները, պարտէզները, բոլորովին փծացնել, գարիի արտերը և ցորենի դէղերը ձիերու կերցնել, վանքին մէջ գտնուած կորկոտ, հաճար, ալիւր, ցորեն, և այլն ամեն ուտելիք և տարեկան պարէնն ու պաշար դուրս լեցնել, եփել տալ բռնութեամբ և ուտել, մարագները գտնուած յարդն ու խոտերը դուրս լեցնել և կոխկռտել ու ձիերուն կերցնել և ի վերջոյ սպառնալ վանքն այրեացաւ ընելու: Չենք ուզեր յիշել օրական մորթուած ոչխարներուն թիւն ու քանակութիւնը: Այնուհետև զօրաց կէսըն Աւագ վանք թողով մնացեալներն ալ կը դառնան ս. Ղուսաւորիչ, ուր դարձեալ կը շարունակեն իրենց խժդոկութիւնները, քանի մը օր ալ հոն մնալով ամեն ուտեստ սպառելէ զատ՝ վանքին ունեցած բոլոր ոչխարներն ալ կը մորթեն և կուտեն:

Բան առ բան գրի առնել կարելի չէ և նկարագրել այն բոլոր սպառնալիքները և խժդոկահայ արարքները, որք ի գործ դրուած են վանապետ Գրիգորի իւր մօր Մարթաի և իւր ընտանեաց վրայ. շաբաթ մը ամբողջ այս խեղճերը սոսկալի տանջանաց կենթարկեն, որպէսզի փախստականաց տեղը յայտնեն: Ասոնցմէ Մարթան Երզնկա կը զրկուի և կը յանձնուի կառավարութեան, որ կը բանտարկէ անպարկեշտ կանանց հետ: Իսկ Գրիգորի կինն իր մէկ ու կէս և երկու տարեկան զաւակներովը կը փախչի մօտակայ ձիւշի թըբաբնակ գիւղը և հոն ծանօթ թուրքի մը տուն կը մնայ քանի մը օր. այս թուրքին անունն է Զայիմ օղլը. յետոյ հարսին հայրը կերթայ և զանոնք կը բերէ Երզնկա. Գրիգորն ալ տեսնելով որ բոլորովին անխնամ կը մնայ այդ միայնութեան մէջ և չը կայ մէկը որ հայթայթէ իրեն պէտք եղած սնունդն ու դարմանը, իր անձը ազատելով Երզնկա գալու համար 300 ոսկի կաշառք կը խոստանայ մուրհակաւ հազարապետ Եսփէր էֆէնտիին, որն որ կարգիլէր իրեն Երզնկա երթալը և կը հրամայէր ֆալ նոյն վանքին մէջ առանց սնունդի և առանց դարմանի. այս խոստման վրայ զօրապետը կը թողարկէ իրեն որ պատգարակով Երզնկա փոխադրեն: Գրիգոր այժմ անկողնոյ կը ծառայէ մահամերձ վիճակի մէջ, իսկ ս. Ղուսաւորիչ վանքը կը մնայ ամայի և անտէրունչ. վանքին փնասուց որքանութիւնը որոշ չը գիտցուիր դեռ՝ երթեկութեան անկարելիութեան պատճառաւ. զօրաց խումբը ասկից մեկնելով վերստին Աւագ վանք կերթայ, ուր եկած են կանուխէն միւստայի ուսուցիչ, մուսլիմը, միւսթանթըգը և պէլէտիէի բըժիշկն իրենց գրագիրներով ձերբակալեալ 3 հայերու և սպանուած 2 անձերու քննութիւնները կատարելու:

Օրբերը և պաշտօնեայք կը մնան վանքին մէջ 4 օր ևս. յետ քննութեան պաշտօնեայք կը մեկնին Երզնկա. զօրաց հրամանատար հազարապետը կազդարարէ հաճի Զակոբին, որ մնացած կահ կարասիքը քաղաք զրկել տայ և կամ վանքէն դուրս հանէ, որովհետև ինքը բարձրագոյն հրամանաւ արտօնութիւն ըստացած է վանքերը ուժեղացնելու, քանդելու և այրելու. այս խօսքերը ըսելէ յետոյ կը մեկնի վանքէն հաճի Զակոբէն բռնի ստորագրութիւն առնելով, թէ վանքին բոլոր փնասներու փոխարէնը վճարած է: Արդ չենք կրնար մի առ մի թուել մեր կրած բոլոր փնաս-

ները. այսչափ միայն ըսեմք, որ թէ ս. Ղուսաւորիչ և թէ Աւագ վանք ոչ ցորեն, ոչ ալիւր, ոչ կորկոտ, ոչ հաճար, ոչ խոտ, ոչ յարդ, ոչ իւղ, ոչ ոչխար, ոչ փեթակ և ոչ իսկ բանջարեղէն մնացած է. մինչև իսկ հարսներու հագնելիք զարդք կողոպտուած են բոլորովին. այժմ մերկ, կողոպտուած կը մնանք գրեթէ ամենքս ալ. դուք կրնաք որոշել և խելամուտ լինել պատահած փնասուց որքանութեան և անոնցմէ առաւել ցաւալին այն է որ Ըսէսը և Գրիգորը մահամերձ վիճակի մէջ կը մնան ցարդ, Մարթան ալ բանտին մէջ կը տառապի դեռ, իսկ վախճաններուն կասկածելի վիճակի մէջ ըլլալն ալ աւելորդ կը համարիմք յայտնել:

ԹԵՄԱՅԵՐՆԵՐԻ ԿՈՏՈՐՆԵՐ.

() Գոստոս 1 երեքշաբթի երեկոյեան ժամը 10-ի տոնները շուկայի մօտ մի քանի տաճիկ չարամիտ երիտասարդներ կսկսին նեղութիւն տալ ծերունի հայ կնոջ մը. նոյն պահուն ոստայնանիներու առաջնակարգ վարպետներէն Մովսէս Գրգբէսէլեան վրայ գալով, երբ կը տեսնէ խեղճ պառաւին կրած չարաբանքը, քաղցրութեամբ մը կը յանդիմանէ, թէ դժբախտ է, ձեզի չը վայել որ այդ խեղճ ծերունի կինը տանջէք. ասոր վրայ անոնց մէջէն Իպրահիմը Մովսէսի պատուոյն գէմ ծանր նախատինքներ կը տեղացնէ լրբօրէն: Մովսէս շուկայի մէջ գտնուող պատուաւոր համարուած դրացի տաճիկ խանութպաններուն դիմելով չարամիտ երիտասարդներու մասին գանգատներ ըրած պահուն, այս վերջոյնները անոր ետեւէն հասնելով հոն ալ կըսկըսին շարունակել իրենց լալիշ խօսքերը, որոնց գէմ խանութպաններու կողմէն լուծիւն կը պահուի. իսկ տեղոյն միւտիւրի եղբայրը Մուհարրէմ էֆէնտի կը պռուսի՝ ինչո՞ւ կեցեր ես, չեթմաս սատկեցնես կեաւութեամբ միւտիւրը կայծակի արագութեամբ կը հասնի Մովսէսի մօտ և անոր օձիքէն բռնելով գետին կը ձգէ և կսկսի գետնաբարձ և ոտնհար ընել. ասիկա բաւական չը համարելով կոկորդն ալ սաստիկ կը սեղմէ խեղդելու աստիճան: Այն ինչ մի քանի հայ երիտասարդներ կը վազեն ազատելու կատաղի վագրի ճիրաններուն մատնուած յուսահատ խեղճ զոհը, ամեն կողմէ խուռն բազմութեամբ տաճիկաց գաղանային յարձակումը տեղի կունենայ հայոց վրայ: Տեսարանը խիստ ահաւելի կը լինի, սարսափը կը տիրէ ամեն տեղ. թշնամեաց ձեռքերուն մէջ կը բարձրանան մուրճ, աքցան, քարեր, բիրեր և այլն, հարուածներն կը տեղան անխնայ հայոց վրայ. յարձակողաց խրախոյս կարգալով կը բորբոքեն աւելի ևս թուրք խուժանին կատաղութիւնը թէ խանութպաններ և թէ ներկայ գտնուող մեծ էֆէնտիները հետեւեալ խօսքերով. «Վուրուն, կէպէտուն շուստուն արթըլարը վէ աճէմ սիւրկիւնլէրինի»: Թուրքերը կը խուժեն սրճարաններէ ներս և հոն գտնուող հայոց վրայ կը խորտակեն աթոռներն ու փայտերը ծանր վէրքեր տալով անոնց: Այսպէս շուկայի մէջ տանեալներով վիրաւորեալներ թողելէ վերջ, միւսոյն կատաղութեամբ կը յարձակին հայոց թաղերը և կըսկըսին անգթութեամբ հարուածել աջ ու ձախ առանց խնայելու կիններու, ծերերու և մանուկներու. դառնագին աղաղակներ և աղիողորմ սաստիկ ճիւղեր կը թընդացնեն օդը. խուժանին կատաղի յարձակումէն կիններ և երեխաներ նուաղեալ կիսնան այս ու ոյն կողմ:

Տ. Գրիգոր քահանայի տան վրայ ալ յարձակում

կը լինի, ուր կային նորա երկու որդիներն ու հարսները. հոգ կատարել խուսիս մը կըսկսի սաստիկ գանակոծել զանոնք անգթօրէն կիրք յագեցնելու աստիճան. գանակոծեալք հազիւ կրնան ինքզինքնին տուն նետելով փակել դռները սաստիկ վախի մէջ: Հետեւեալ օրը քահանային մեծ հարսը Մարիամ որ յղի էր՝ վիժած է իւր մանուկը, միւս հարսը, որ նոյնպէս յղի էր, վիժելու կողմէն ու երկուքը կազդէ. ամեն կողմ ալ ահաբեկ կիներ և մանուկներ նաև ծանրապէս հարուածեալներ անկողին ինկած են: Եթէ հայոց կողմէն փոքրիկ ընդդիմութիւն լինէր, անտարակոյս բոլոր հայերու դիմակներուն վրայ պիտի ողբայինք այժմ, որովհետեւ թուրք խուժանը զինուած էր:

Թաւաղարայի մօտ գտնուող Ավուտմուշ թուրք գիւղի սրիկաներն ևս, որ իրենց չարագործութիւններովը նշանաւոր են հոս, լսելով աղմուկը 40-ի չափ զինեալ կը հասնին. բայց տեսնելով թէ վերաւորեալներն ու գանակոծեալները միայն հայերն են, չեն ուզեր իրենց դժոխային նպատակն ի գործ դնել, լսելով մանաւանդ թէ Թապուր աղասին ոստիկաններով հոն կուգայ: Տաճիկներն այս յարձակումն ի գործ դնելու պահուն Գարահիսարի կառավարութեան ալ լուր կուտան թէ հայերն իրենց վրայ յարձակած են: Երեկոյեան ժամը 12-ին ատենները Թապուր աղասին 10 հեծեալ ոստիկաններով կը հասնի դէպքին վայրը և տաճկաց երեւելիները կանչելով կը հարցնեն անոնց թէ որքան մեռեալ և վերաւոր ունին իրենցմէ: Բնականաբար իրենց պատասխանն Գոհացուցիչ եղած է, յայտնելով թէ ոչ մեռեալ ունին և ոչ ալ վերաւոր: Երբ հայոց մեծերը կը կանչեն և կը հարցնեն, թէ ինչ էր այս եղածը. անոնք կը պատասխանեն «Եֆէնտիներուն հարցուցէք». այս միջոցին հայոց վերաւորեալներէ մի քանին՝ որք թեթեւ վէրք ստացողները կը լինին, ներկայանալով երբ խնդիրը մանրամասնօրէն կը պատմեն, Թապուր աղասին կրտսէ՝ «աճայիպ, հէմ տէօյէրլէր շէրայէթ իտէրլէր». յետոյ միւս վերաւորեալներուն ալ, որոնք անկողնոյ մէջ են, այցելութիւն կուտայ:

Թապուր աղասին հեծեալ ոստիկաններով դէպքին վայրը փութացած պահուն խանձի քէլ Հասան անուն անցեալով նշանաւոր թուրք չարագործ երիտասարդն ևս առանց պաշտօն մը ունենալու ձիով հետեւած է ոստիկանաց, ինչպէս որ իւր ընկերներն ալ ի վերջոյ գնացած են: Բէլ Հասան Գարահիսարի շուկայէն ձին վազցնելով անցած յոյն տղեկի մը ձեռքին ջուրի սափորները խորտակած և ուրիշ յոյն տղայ մ'ալ կոխոտելով մի քանի տեղերէ ծանրապէս վիրաւորած է: Մէկ կողմէն Ավուտմուշի սրիկաները և միւս կողմէն քաղաքիս գրգռուած թուրքերը մէկտեղ գալով անտարակոյս մեծ փոթորիկ պիտի հանէին և բնաջինջ ընէին Թաւաղարայի հայերը, եթէ քաղաք հասցուած լուրերն ամենափոքր ստուգութիւն ունենային:

Թապուր Աղասին գրելով ծեծուողներու և վիրաւորեալներու անունները, հետեւեալ առաւօտ անոնցմէ մի քանին քաղաք կը բերէ. ասոնք էին Մուսէս Գըրքը, քէսէլեան առաջին անգամ հարուածուողը, Մ. Ղազար Աթուռեան, Գրիգոր Թաշուհեան, Մանուկ Մինասեան, Մկրտիչ Մամախեան, Գրիգոր Զրտապեան, Կարապետ Միլլէթեան, Մ. Միհրան Կիւլիւճէկեան, Անդրէաս Կիւլիւճէկեան, Գալուստ Զէքէնեան: Այս վերջինը իւր մէկ ընկերին հետ ջաղացքը ալիւր աղացած ատեն՝ եօթ ութ ընկերներէ բաղկացեալ թրքաց մէկ կատարի խուս-

քին խոշտանգանաց կը մատնուի. այս անգութները երկու հայերը նախ կը բռնեն և լաւ մը կը ծեծեն, երբ մին կը յաջողի փախչել, միւսը՝ Գալուստը պառկեցնելով մորթելու համար դանակը վզին դրած պահուն, խեղճին օգնութիւն պոռալու ձայնէն հայ կիներ, որք ջաղացքին մօտակայ պարտէզը գտնուած էին, վրայ հասնելով կը յաջողին քարերով փախցնել չարագործները: Վերոյիշեալ 10 հայերն «Եֆէստ» անուն տակ բանտարկուած են. միայն Գալուստն երկու օր վերջ անպարտ արձակած են, յանցանք չունիս եղեր լսելով, վասնզի քննութիւն կատարուած պահուն չը պիտի կրնային յանցանք մը վերագրել իրեն. բաց աստի անոր վրայ կատարուած մորթելու փորձը, որ չէր կրնար ծածկուիլ, գուցէ արգելք մը ըլլար հայոց միւս բանտարկեալներու մասին ի գործ դրուելիք անիրաւ խորհուրդներու իրագործմանը:

Թուրք յարձակողներու խուսն բազմութենէն միայն 4 աղքատ երիտասարդներ բերուած և բանտարկուած են, որոնք ստուգիւ մասնակցած են գործին, և մինչ պարագլուխներն ու գրգռիչները և ուրիշ յանցաւորներ ազատ կը շրջին, խեղճ հայ վերաւորները բանտի մթութեան և խստութեան կը մատնուին: Ահա այս է մեր կառավարութեան արգար դատաստան:

Թաւաղարայի հայ բնակիչներէն գրեթէ կէսէն աւելին ահաբեկ եղած, այլ ևս ապահով չը համարելով իրենց անձը, դէպքին հետեւեալ օրը Գարահիսար դիմած են և իրենց վիճակը միւլթասարըֆին ներկայացնելով դարման խնդրած են: Անոորմ քաղաքապետը երբէք կարեւորութիւն չը տալով բողոքներու ձայնին, վնասած է իրեն ներկայացողներն լսելով. «Ինչ է եղեր, քանի մը սրիկաներ քանի մը գլուխներ ծակեր են, չէք ամաչեր որ այդպիսի ոչինչ բանի մը համար կը բողոքէք»: Ժողովուրդն ապահովութիւն չունենալով իրաց այս վիճակի մէջ Թաւաղարա վերադառնալու քաղաքիս հայոց գերեզմանատունը բաց օդի մէջ անօթի կը տառապի թողլով տուններու մէջ անօթի և անօգնական իրենց թշուառ կիներն ու մանուկները:

Վաղաքիս հայերն ևս այս անապահով վիճակէն կարի յուզուած՝ յիշելով միւլթասարըֆի այդ սպառնական խօսքն ալ թէ «Սառուն պիտի դարձնեմ հոս ալ» և այլ ատոնց նման շատ մը սպառնալիքները, որք տեղի ունեցած են թուրք տարրի կողմէն, իրենց վստահութիւնը կառավարութենէն բոլորովին վերուցին և ահ ուղղի մէջ փակեցին եկեղեցիներն և խանութները և սկսան հեռագիրներ տեղացնել մասնաւորապէս քաղաքիս միւլթասարըֆին և միւտտաիի մուափին (օգնականին) նկատմամբ, որք բուն չարեաց պատճառներն են երկիցս Խպարգոսին և Պատրիարքարան և երեք անգամ ալ Սերաստիոյ վայելին: Վալիէն երկու հեռագրի պատասխանն ընդունուեցաւ, որ յայտնելով թէ յանցաւորները պատժելու մասին միւլթասարըֆին պէտք եղածը գործած է, կը հրամայէր բանալ թէ եկեղեցիները և թէ խանութները, միանգամայն Թաւաղարացիներն իրենց կտուրները վերադարձնել: Կառավարութեան բոլոր գործերն այսպէս կատակերգութեամբ կը վերջանան, մինչդեռ միւլթասարըֆի և կառավարական պաշտօնէի դէմ կը բողոքուի և քննիչ կուզուի, վալին դարձեալ հայոց գործերն ու ապահովութիւնը միւլթասարըֆին կը յանձնէ: Այլ ևս դիւրին է հետեւցնել թէ վալիի կողմէ ի նպաստ միւլթասարըֆի եկած հեռագրեր որ աստիճան կը շփացնեն միւլթասար-

ըրժը և որքան կը վատթարացնեն հայոց վիճակը: Աս-
լիի երկրորդ հեռագրին ի պատասխան տրուած երրորդ
հեռագրին մէջ յայտնապէս յիշատակուած են հա-
մառօտիւ կառավարական զեղծումներն և աւելցուած,
թէ ցորչափ միւլթասարըֆ և միւլտայի-ուսմուլի մուսալին
պաշտօնի վրայ կը մնան՝ երբէք վստահութիւն չունինք
եկեղեցի և խանութ բանալու: Ահա իրաց արդի վի-
ճակը. տեսնենք ինչ վերջաւորութիւն պիտի ունենայ:
Թուրք ժողովուրդը քիչ զինուած կարծես, այս օրեր
նորանոր պատրաստութիւններ ալ կը տեսնէ. նպատակ-
նին յայտնի է: Միւլթասարըֆը տեղւոյս և թամզա-
րայի հայոց սրտերը շահելու համար թամզարացի վի-
րաւոր բանտարկեալներն երէկ ազատ արձակեց: Հինգ
օր առաջ ալ 6 սպանեալներու առթիւ տարիէն աւել-
լի բանտարկուած հետեւեալ 7 անմեղ հայերն դատա-
կան վճիռով անպարտ արձակուեցան. ասոնք են Գասպար
Մազմանեան, Գառնիկ Մազմանեան, Արմատնցի Կարա-
պետ, Ծիպեցի Մկրտիչ Քէշիշեան, Մարկոս Սանտրգ-
եան, Միսաք Պ. Վարդանեան, Սահակ Գրիգորեան
որ վեց զոհերէն Սեդրակ Գրիգորեանի եղբայրն է.
Թէև շատ աշխատեցան այս եօթը հայերը դատապար-
տել իբր վեց փախստական սպանեալներու զէնք տուող,
սակայն չը յաջողեցան. որովհետև երբէք հաստատող
ապացոյցներ չունէին և բնական է որ չը պիտի ունենա-
լին վաճառի անմեղ էին:

95 օգոստոս 6.

ԲԱՂԵՅԻ ԵՒ ՏԱՐՈՆՈՅ ԴԵՊՐԵՐԸ.

Մուշ, 18 հոկտեմբեր 1895.

Անցած փոստային թիւքաց գրգռումը և հայերը
կոտորելու պատրաստութիւնը գրած էի. տեղւոյս իւլէ-
մաններէն իր հայատեցութեամբ ծանօթ Հաճի Թա-
յիպ էֆ. քանի մը օր առաջ գեղեր և քրտերու մէջ
գնացած, զանոնք հրահանգած և ի Բաղէշ անցած էր,
ուր Բաղէշու շէյխերու և փանդաւոր խապիլէից պե-
տերու հետ համաձայնութեամբ՝ Բաղէշի հայերը կո-
տորելու ծրագիրը պատրաստած ամսոյս 13-ին կը մեկ-
նի դէպի Մուշ, նոյնպէս հանդիպելով. քանի մը քրե-
տաբնակ գիւղեր պէտք եղած հրահանգները տալով

13-ի ուրբաթ օր՝ Բաղէշի համար զարհուրելի օր
մը եղաւ. կէս օրին, ամբողջ թուրքեր զինեալ ծամի-
ները կը գումարուին. թէև հայերը նախապէս իմացած
էին թիւքաց ծրագիրը և բողոքած էին տեղւոյս կուսա-
կալին, բայց նա յայտարարած էր որ բնաւ թող չը
վախնան և իրենց գործերը շարունակեն և իբր ցոյց
թնդանօթ զետեղել տուած էր ինչ-ինչ գիրքերու վը-
րայ, ապահովացնելով հայերին թէ թուրքերը եթէ
յանդգնին յարձակում ընել՝ իսկոյն պիտի ուժեղանայ:
Այսպէս հայերն ինքզինքնին յապահովի կարծելով ի-
րենց առօրեայ գործերով կը զբաղէին, երբ ժամը 7-ի ժա-
մանակները շուկայի քով գտնուած Ուլի ճամբի մէջ
նախապէս պատրաստուած ծրագրի համաձայն, առաջին
անգամ՝ քանի մը ատրճանակի հարուածներ կը լսուին
և վերջ թուրքաց գոռում գոչումով յարձակուեցան շու-
կայի վրայ, իբր թէ «կեանքուրար ծամիի պատրուար».
Իսկոյն շուկայի երկու գլուխը կը բռնեն և անինայ
կերպով կը ջարդեն շուկայի մէջ գտնուողներն և կը
թալնեն ու կը կողոպտեն ամբողջ հայ խանութներն,
վերջ կը յարձակին հայ թաղերու վրայ և կը կողոպ-
տեն ու կսպանեն, թէ այր, թէ կին, թէ մանուկ:

Ջարդը կը շարունակէ մինչև ժամը 12, իսկ գիշերայն
նորէն կողոպտու և մահաւոր ջարդեր մինչև յաջորդ
օրը և իբր թէ կառավարութիւնը նոր հասկցած օգ-
նութեան կը հասնի և կաղատէ... Թալնուած և բաց
դուռ խանութները: Մեռելոց թիւը կը հաշուի 6-700,
իսկ վերաւորեալը շատ են: Բաղէշու ամբողջ հարստու-
թիւնն ոչնչացած կը համարուի: Բաղէշի կոտորածի լուրը
կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ շրջականներն և
քրտերը, որք նախապէս Բաղէշի վրայ յարձակած էին,
իրենց առած աւարներով բեռնաւորեալ կը յարձակին
մօտակայ հայ գիւղերու վրայ, կսպանեն և կը կողոպ-
տեն, և այս կը տեսնէ մինչև ցայժմ:

Առած լուրերնուս նայելով Ղուլթիք, որ 500 անէ
կը բաղկանայ, ամբողջովին բնաջինջ եղած է իսկ միւս
գեղերն, որք կիսաւեր մնացած են, ոմանք վառուած ո-
մանք կողոպտուած, ոմանք քանդուած և ժողովուրդը
սրահոտոր եղած. ասոնց մանրամասնութիւնք յայտնի չեն
դեռ. դէպքերը տարածուած են դէպի Ախլաթ, Պուլա-
նըզ, Մանազկերտ, Խոյթ, Մոտկան, Վարդոյ և Մշոյ
դաշտ:

Վիւրտերն ամբողջ լեռներէն՝ իրենց որջերէն վայր
իջնալով սկսեր են ասպատակել, կոտորել, վառել ամ-
բողջ հայ գեղերն և ազատողները ցիրուցան եղած են,
ուր, չենք գիտեր. ազատելուս յոյս չունինք, զի ուր
կրնան ապաստանիլ:

Հոկտեմբեր 13-ին Բաղէշու կոտորածէն վերջ իս-
կոյն հեռագիր եկաւ Մշոյ կառավարութեան և այդու
թուրքեր, որք արդէն պատրաստ էին, իսկոյն վառեցան
և բարկացան թէ ինչ իրաւունքով Բաղէշի թուրքե-
րն իրենց վրայ նախապարձակի պատիւը վայելին: Հո-
գիւ հազ մի քանիք կրցան անոնց բարկութիւնը թե-
թեցնել, առարկելով թէ կուսակալի փոխանորդը Բա-
ղէշ էր և թէ պարտէր անկից սխիլ և նշանն այն
տալու էր և վերջը տաք սկսելու. ասով իսկոյն 5-
600 հոգի կը միանան և այն գիշերն իսկ Մշոյ թա-
ղերու վրայ յարձակելու որոշում կուտան, այդ պա-
հուն հայ մը. որ պատահմամբ այդ գումարուած տե-
ղէն կանցնէր զափթիէի մը հետ, կը տեսնէ անոնց զին-
եալ բազմութիւնը և կահաբեկի: Թուրքերը կուզեն
սպաննել զայն, բայց ի պատիւ զափթիէին, խեղճ հայն
աղատելով հազիւ ինքզինք կը ձգէ իր տունը. լուրը
շուտ մը կը տարածուի հայոց մէջ, թող որ քանի մը
խղճահար թուրքեր իրենց բարեկամ հայոց իմա-
ցուցած են տաճկաց գաղափարը: Ահա ասոնք կըսպա-
սեն գիշերային յարձակման մը, բայց ի զուր. զի թուր-
քերը մտածած են որ գիշերով կարելի է չը յաջողին
և տուններէն հրացանի գնդակ ընդունին և թէ ցերե-
կով շուկայի մէջ աւելի գործ կրնան տեսնել քան
թաղերը, որ քիչ մը դժուարութիւններ ալ ունի:

Բայց հայերն այդ յոյսերն ալ ի դերեւ կը հա-
նեն և շաբաթ օր շուկան չեն գար ու տներնին քաշ-
ուած կսպանեն մահուան:

(Կը շարունակվի:)

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ
և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով.—
M. Beniard—22, Ormiston Road, Shepherd's Bush.
London, W. [Angleterre].